

1.4. KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A történeti nyelvészet érdeklődésének homlokterében értelemszerűen a nyelvi változás áll. A nyelvtörténészek számos kérdésre keresik a választ. Az alapkérdésekre adandó általános jellegű válaszok egy részét összefoglalva az alábbiakban közöljük.

1. Milyen feltételei vannak a nyelvi változásnak? Egyrészt az, hogy a nyelv képes legyen a változásra, másrészt pedig az, hogy legyen valami, ami a nyelvet változásra készíti, a nyelv ugyanis önmagában nem változik.

2. Mi biztosítja a változás lehetőségét? A nyelvnek az a tulajdonsága, hogy nyitott, dinamikus, változatos és változékony komplex rendszer. – Megjegyzendő azonban, hogy valami minden változás ellenére sem változik a nyelvben. Az, hogy belső, függőségi alapú viszonyhálózatát – létezésének „rendezőelve”-ként – megtartva biztosítja a rendszerként való működés lehetőségét.

3. Mi szükséges a nyelvi változás létrejöttéhez? Nyelvhasználat, azaz nyelv és a nyelvet működtető ember.

4. Miért változik a nyelvhasználat? Mert az emberek a nyelvet működtetve mindenkori nyelvi közlési, kommunikációs és megnevezési szükségleteik szerint módosítják azt.

5. Miért változnak a nyelvek? Mert az emberek – anélkül többnyire, hogy tudnának róla – módosítanak nyelvhasználatukon. A nyelvi változás ezért más szavakkal és lényegében = nyelvi változtatás.

6. Mi alapján működtetik az emberek a nyelvet? Nyelvi szerkesztés- és közléstudásuk alapján.

7. Mi változhat a nyelvekben? Idővel minden – rendszervoltuknak a kivételével. A nyelvek éppen változó részei azonban jelentéktelenek a nyelvnek a mindenkori jelenben nem változó többi, a túlnyomó többséget alkotó részeihez, területeihez képest. A „Mi változott?” kérdésre a történeti nyelvészet illetékes választ adni. Ha pedig erre a kérdésre választ tudunk adni, akkor választ adtunk arra a kérdésre is, mi nem változott a nyelvben. A nyelvtörténeti kutatások központi kérdése, „főhőse” azonban továbbra is a nyelvi változás.

8. Hol jön létre a nyelvi változás? Kizárólag a nyelvhasználatban, a tényleges kommunikációban, tehát csak a nyelveket használó emberek révén. A változást indukáló, kiváltó eredendő ok tehát az, hogy a nyelvet használják, működtetik az emberek. A holt nyelvek (= nincsenek anyanyelvi beszélők, s nem használják őket a hétköznapi kommunikációban) nem változnak. A nyelvhasználati módosulások, változások bölcsője az egyéni nyelvhasználat.

9. Mikor változnak a nyelvek? Amikor emberek használják őket.

10. Milyen ütemben változnak a nyelvek? Ahogy a társadalmak aktuális nyelvi közlési igényei szükségessé teszik: tehát változó ütemben. A magyarban például fölgyorsultak a magyarságnak a nyugati keresztény művelődési körbe és a feudális társadalmi rendbe való betagozódásakor, a reformkorban s napjaink kultúraváltásának (globalizáció, poszt-Gutenberg-galaxis, Európai Unió) idején.

11. Milyen mértékben változnak a nyelvek? Eltérő mértékben általában. SAUSSURE erre is gondolva fogalmazott így: „a nyelv folyója szünet nélkül folyik”. De hozzátette: „az, hogy folyása nyugodt-e vagy sodró erejű, másodlagos fontosságú” (SAUSSURE 1967: 177). A változás mértékének elsődleges oka a nyelvet beszélő anyanyelvközösség körülményeiben, társadalmi erőterében, illetőleg e tényezőknek a nyelvhasználatra gyakorolt hatásában keresendő. Fontosabb okként említendő a nyelvi érintkezések, egymásra hatások, az írásbeliség megléte vagy hiánya, a köznyelv kodifikálása vagy hiánya, az adott nyelv fölé- vagy alárendelt helyzete és persze az időbeli távolság. Példák: az örmény nyelvtípust váltott, hajlító nyelvből agglutinálóvá (ragasztóvá) vált – idegen, török hatásra. A finnugor nyelvek közül a legtöbb nyelvvel a magyarnak volt és van közvetlen kapcsolata. A magyar az egyetlen olyan finnugor nyelvű ország, amelynek hét, más nyelvű állam a szomszédja, s a magyar az a finnugor nyelv, amelynek tágabb környezetében sem él egyetlen rokon nyelve sem. Ezzel szemben az összes többi finnugor nyelv legalább egy rokonnyelvnek a közvetlen szomszédságában vagy legalábbis a közelében él. Finnország például csak három országgal szomszédos (Oroszország, Svédország és Norvégia), s két rokon nyelvvel érintkezik, a karjalaival és a lappal (az utóbbi, kisebbségi nyelvként, Finnországban is jelen van), s bár nincs közös határ, a közeli Észtország és az észt nyelv is megemlítendő. Nem csoda ezek után, hogy a mai finn és magyar közül a finn jóval közelebb áll a finnugor alapnyelvhez, mint a magyar. A finn nyelv archaikus e tekintetben az inkább újító magyarral szemben (ezért nevezik a finnt „hűtőszekrény-nyelv”-nek). A magyarban az ő- és ómagyar korban zajlott le minden jelentős nyelvtani változás – a magyar nyelvtörténet túlnyomó részét e két korszak teszi ki, a magyar nyelvre ezen időszakban számos nyelv hatott, a középmagyar kor után (tehát 1526 óta) pedig a formálódó írott standard és az azt kísérő nyelvi kiegyenlítődés eleve a nyelvtani változások ellenében hatott és hat. Az ófelnémet (Althochdeutsch) hangeltolódás következtében a német nyelv történetének első ötszáz évében – a beszélt

nyelv kizárólagossága idején – a hangrendszer számottevően megváltozott, a követő ezer évben viszont – az írásbeliség terjedésével, majd a standardizációval – a köznyelvi változás lehetőségei erősen beszűkültek.

12. Van-e különbség a nyelvi változások ütemében és mennyiségében a különböző nyelvi részlegek, szintek között? Van, mégpedig nagy. A legkevésbé és leglassabban az erősen strukturált mondatszint, leginkább a kevésbé strukturált szókészlet változott és változik. Az ómagyar kor végéig úgyszólván minden általunk ismert lényeges nyelvszerkezettani változás lezajlott a magyarban (ennek jól érzékelhető jele, hogy az ő- és ómagyar kor nyelvtörténeti leírásához képest a a követő korok leírása milyen kevés teret igényelt).

13. Változhat-e a nyelvek komplexitása? Széles körben elterjedt vélemény, hogy 1) szerkezeti, strukturális értelemben minden nyelv egyformán komplex, összetett, sokrétű, bonyolult: ez az egyenlő összetettség, az ekvikomplexitás tétele. (Vö. „Téves az az elképzelés, hogy az ősmagyar, az ugor vagy az uráli alapnyelv bármilyen tekintetben fejletlenebb, egyszerűbb lett volna, mint a mai magyar nyelv”: É. Kiss 2013: 11, l. még Uő. 2014: 12.) Illetőleg 2) a nyelvek összetettsége nem is változik (tehát nem válik sem egyszerűbbé, sem összetettebbé). Az ettől eltérő vélemény szerint viszont egyrészt nem minden nyelv egyformán komplex, másrészt a nyelvi komplexitás történetileg változó. Az ekvikomplexitás axiómájának felülvizsgálata folyamatban van. A legkisebb komplexitású nyelvek a szóban forgó vizsgálatok szerint a kreolnyelvek, a kisebb komplexitás pedig múltbeli másodnyelv-elsajátítás következménye (McWHORTER 2011). Ez idő szerint tehát a nyelvek szerkezeti összetettsége egyenlőségének és nem változásának a feltételezése legalábbis megkérdőjelezendő (l. TRUDGILL 2011, MAITZ 2014). HUTTERER szerint az a kérdés, hogy vajon „a nyelvek a »bonyolulttól az egyszerű« vagy az »egyszerűtől a bonyolult« felé fejlődnek, így irreleváns: az ismeretelméletileg indokolt nyelvfejlődés szempontjából csupán az a döntő, hogy egy adott nyelv kommunikatív »adekvát« legyen, vagyis a beszélők szükségleteinek maximálisan megfeleljen” (HUTTERER 1976: 22–23).

14. Befolyásolja-e a szókészlet változása a nyelvek funkcionális teljesítőképességét? A generatív megközelítés szerint „a több ezer évvel ezelőtt beszélt nyelvek semmivel sem voltak [...] funkcionálisan szegényebbek [ti. grammatikai kifejezőképességük tekintetében], mint a mai nyelvek” (É. Kiss 2014: 12). A nyelvek funkcionális teljesítőképességének megítélésekor azonban nem hagyható figyelmen kívül a nyelvhasználathoz nélkülözhetetlen szókészlet sem. Tudvalévő: a társadalmi nyelvváltozatok, így mindenek előtt a mesterség- és a tudományos nyelvek létrejötte társadalmi-kulturális változásokkal járó folyamatok kísérőjelenségeként, a világról való ismeretek exponenciális megnövekedésével és folyamatos bővülésével magyarázható. Hogy globális tekintetben versenyképes-e ma egy nyelv vagy sem, az bizony nem utolsó sorban a szóban forgó speciális szó-

készlet meglététől vagy hiányától függ. Tehát a társadalmi változások indukálta szókészleteti változások bekövetkezése – vagy adott nyelvközösségek periferikus helyzete miatt ezeknek az elmaradása – így vagy úgy mindig is befolyásolta a nyelvek funkcionális teljesítőkéességét. A finnugor nyelvek többsége azért kevésbé versenyképes, mint a finn, az észti és a magyar, mert történelmi okok következtében az utóbbiaknak van csak kiművelt és az adott nyelvközösségekben elterjedt, kodifikált standardja, valamint anyanyelvi szak- és tudományos nyelvezete is.

15. Rendszerleírás a nyelvtörténetben? Természetesen igen. Egy rendszer szabályairól, elemeiről strukturális értelemben azonban csak nyelvváltozati azonosság esetén lehet szó. Ugyanis a nyelvészeti értelemben vett rendszer = egy nyelvváltozat hang-, alak- és mondattani jelenségeinek, szabályainak, illetőleg szavaknak, neveknek egymással egyidejűleg összefüggő, hálózatot alkotó, szerves együttese. Ezért tehát bármelyik korábbi magyar nyelvváltozathoz származó nyelvtani jelenség és szó a magyar nyelv nyelvtanának és szókészletének része ugyan, de mert nem mindegyik jelenség és szó származik feltétlenül egyazon nyelvváltozathoz, nem biztos, hogy ugyanabba a rendszerbe tartoznak. Mivel pedig a nyelvemlékekben élénk tároló, korai korszakokból származó nyelvtörténeti adatok egy részét sem helyhez, ennek következtében pedig valamely nyelvváltozathoz (x vagy y nyelvjáráshoz), bizonyos esetekben pedig időhöz sem tudjuk kötni, nem tudhatjuk azt sem, hogy azok a hang-, alak- és mondattani jelenségek, illetőleg szavak, nevek, amelyeket mi esetleg egy rendszer tagjainak tételezünk, egymással valóságos használati kapcsolatban voltak-e vagy sem. Amikor leírjuk tehát például a korai ómagyar kor magánhangzórendszerét, akkor azt tesszük, hogy a rendelkezésünkre álló ismeretek alapján összegezzük, hány fonémával számolhatunk a magyarban. Ám nem zárható ki, hogy az általunk megállapított hangállomány nem volt egyszersmind rendszer is, mert egymástól (inkább kevésbé, mint többé) eltérő nyelvjárási hangrendszerek elemeiből állt össze. Ezért lehetséges, hogy a leírások egy része, amelyek rendszertani alapon kívánnak magyarázatot adni régvolt hangtani változásokra, részben pontatlan előfeltevésekből is kiindulhatott, kiindulhat. Ezért a nyelvtörténészeknek kellő óvatossággal és körültekintéssel szabad csak eljárnia.

16. Lehet-e hatása a beszédtempó felgyorsulásának a nyelvi változásokra? Igen, lehet. A kutatások igazolták, hogy a beszédtempó az utóbbi évtizedekben felgyorsult. Hat évtizeddel korábban például „a beszélők beszédtervezési folyamataiban nagyobb nehézséget okozott a lexikális folyamatok működtetése, addig a mai beszélőknek a megfelelő nyelvi forma, azaz a grammatikai és a fonológiai struktúra megtalálása, illetve a gondolati sebesség nyelvi átalakításának ellenőrzése okozza a legtöbb problémát” (GÓSY–GYARMATHY 2008: 220). A beszédbeli megakadásjelenségek gyakoribbá váltak, márpedig ezek „további nyelvi változások bölcsői lehetnek” (i. m. 221). Igazolták a kutatások azt is, hogy a „tempógyor-

sulás kétségkívül hatással van az ejtésre (artikuláció), másfelől azonban az észlelésre is. Minél gyorsabb az elhangzó beszéd, annál bizonytalanabban működnek a percepció [beszédeszlelési] folyamatok, nagyobb a tévedés lehetősége, amely azután forrása lehet a lassú átalakulásoknak, a változásoknak” (Gósy 1998: 280).

17. Beavatkozhatunk-e változtatási szándékkal a nyelvek életébe? A nyelvi szabályrendszerbe közvetlenül beavatkozni nem lehet. A nyelvhasználatba, a nyelvek kevésbé strukturált részlegeibe – korlátozott mértékben – viszont igen. Előre azonban nem tudható, hogy a „kettős szűrés” (l. följebb) milyen eredményre vezet, hogy tehát milyen nyelvhasználati módosulásokból/módosításokból lesz nyelvi változás.

18. Jelezhetők-e előre a nyelvi változások? Csak az jelezhető előre biztosan, hogy minden élő nyelv változni fog, s hogy leginkább a szókészlet, a legkevésbé az erősen strukturált mondattani rendszer változik. A fizikában a (következtetések alapján való) előrejelzés (a predikció) és az egyetemesség (tehát a kivételnélküliség) elve fontos szerepet játszik, ezek az elvek azonban csak zárt rendszerek kutatásában érvényesíthetők maradéktalanul. Minthogy a nyelv nem zárt rendszer, a fizikában természetes előrejelzések a történeti nyelvtudományban nem, illetőleg csak bizonyos mértékben alkalmazhatók. S ahol korlátozott mértékben alkalmazhatók, az kizárólag a nyelv legerősebben strukturált nyelvtani része. Ennek ellenére is kimondható azonban, hogy a nyelvi változások (mi fog változni?) előre nem jelezhetők. Nem látható ugyanis előre a nyelvhasználatot befolyásoló jövőbeli körülmények alakulása, sem pedig az, hogy a jövő nyelvközösségének tagjai mit fogadnak el majd a nyelvhasználati módosulásokból s mit nem. A legkevésbé a közösségi befogadás jósolható meg. (Szókészleti példákkal élve: a nyelvújítási *kiakolbólít* köznyelvi szó lett, a nemrég írásban is fölbukkant *kiédembőlít* nem látszik teret hódítani, ahogy a szűk szakmai körben szóba hozott *utózmány* sem az *előzmény* ellentett párjaként. Szűk szakmai körben viszont elterjedt a *kiosztmány* – Nádasdy Ádám leleménye – az angol *handout* megfelelőjeként.) Nem következett az ősmagyar kor nyelvi viszonyaiból, hogy a magyar a követő nyelvtörténeti korokban a szavak igei voltát igeképzőkkel, tehát morfológiailag is jelölő nyelvvé válik (l. pl. *burr-og*, *csencs-el*). A legnagyobb valószínűséggel – s kizárólag nyelvrendszer-tani alapon – az jelezhető előre, mi nem fog változni a nyelvben. A magyarban például a nyelvtani nem megjelenése nem várható (nem sikerült mesterséges elterjesztése sem a 18. század végén: ez volt a magyar nyelv „nőstényítés”-ének kísérlete). Fordított irányú változás viszont lezajlott: a latin és a német például nem, az angol viszont nagyrészt feladta az eredeti nyelvtani nemeket.

19. Érzékeljük-e a jelenben a nyelvi változásokat? Csupán egy részüket, többségüket nem. A szókészleti, frazeológiai, a nevet érintő változásokat vesszük észre leginkább (*szoftver*, *fájl*, *Unió* 'Európai Unió'), mert a változások ezeken a

területeken a leggyakoribbak, a leggyorsabbak s a leginkább feltűnőek. A nyelvtaniakat jobbra csak a szakemberek érzékelik, mert a grammatikai változások ritkábban jelentkeznek, lassabban zajlanak s kevésbé feltűnőek (*este föl tudom keresni?* = este fölkereshetem? *El kell menjek* = el kell mennem, *természetesen hogy nem tudom* = természetesen, hogy nem tudom).

20. Milyen típusú változások vannak az előzmény : következmény viszony szerint? A következő három: 1) $x^1 > x^2$: van előzmény és van következmény, az új a réginek a módosulása (*hodu > had*, *egyház* 1. 'szent ház, templom' → 2. '(keresztény) hívek összességének valamelyik szervezett közössége'. 2) $x > 0$: van előzmény, nincs következmény: az előzmény eltűnik (*isa* 'bizony', a *mester* főnév korábbi 'igazgató tanító' jelentése, *látott vala*: összetett múlt idő egyik fajtája). 3) $0 > x$: nincs előzmény, az új közvetlen előzmény nélkül lép a nyelvbe (*autó*, *internet*).

21. Mely nyelvekben érhető tetten leginkább a nyelvi változás? A régi írásbeliségükben, mert ezek lehetővé teszik, hogy több évszázados vagy évezredes nyelvemlékek adatait jóval későbbi (pl. mai) megfelelőikkel szembevetve megállapítsuk a régmúlt és a jelen nyelvállapot közötti különbséget. Magyar nyelvi példán szemléltetve: az 1055-ben leírt ómagyar kori szerkezetet (Tihanyi alapítólevél), *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* ma így írjuk és mondjuk a köznyelvi normának megfelelően: *Fehérvárra menő hadútra* (az eredetihez közelebb álló dunántúli kiejtésben: *Fehérvárra mēnő hadutra*).

22. Csak a beszélt nyelv játszik szerepet a nyelvi változásokban? Nem, az írott nyelv is. Ne csak a betűejtés jelenségére gondoljunk, hanem arra is, hogy az írott köznyelv a közoktatás és a média révén milyen hatással van például a nyelvjárásokra!

23. Mely tényezők befolyásolják leginkább a felbukkanó nyelvi változásoknak a közösségben való terjedését? A társadalmi és kulturális, valamint a társadalomlélektani tényezők, illetőleg a beszélők metanyelvi ismeretei, nyelvi ideológiái, hiedelmei és attitűdjei. A magyar beszélt köznyelv terjedésében például Budapest központi szerepének, gazdasági, kulturális, politikai súlyának, ebből következően nyelvhasználata médiától is erősített tekintélyének volt és van fontos szerepe. Vagy: a nyelvi sznobság például egy-egy új kifejezésnek, köszönési formának szinte járványszerű terjedését indíthatja el.

24. Változások a magyar hangrendszer-típusokban is? Természetesen igen, jöllehet a hangrendszerek erősen strukturált rendszerek. Lásd: az ős- és ómagyar korban 33 esetben változott a magyar (akkor még csak nyelvjárási) hangállomány a kutatások szerint. Kihalt 11 beszédhang, újként jelentkezett 22. Illetőleg: a 20. századból 13 hangrendszertípus (9 magánhangzó- és 4 mássalhangzótípus) igazolható. Ezekből 1-1 köznyelvi (mindegyik nyelvjárási előzményre megvisz-

sza), a többi nyelvjárási. Az utóbbiak többsége visszaszoruló, s többnyire peremnyelvjárásokban él. A folyamat a kiegyenlítődés, a köznyelv irányába tart (a kihalt és a belépő beszédhangok, illetőleg a magyar hangrendszer-típusok bemutatását l. a hangtörténeti és nyelvjárástörténeti fejezetben). Hogy a korábbi századokban pontosan mi volt a helyzet, megfelelő források hiányában soha sem fogjuk megtudni. Jól látszik azonban, hogy a változások fontos oka a nyelvi kapcsolatokban keresendő. Az *ö, ő, ú, ű* hiánya például bizonyos felvidéki nyelvjárásokban szlovák, a veláris *ě* és *i* moldvai nyelvjárásokban való megjelenése román hatással magyarázható.

Sajátos történet az *ly*-é és a zárt *ě*-é. Mindkettő alapnyelvi örökség. Az *ly* visszaszorulása már az újmagyar kor elejére odavezetett, hogy csak nyelvjárási szinten használták (középső palóc, egyes erdélyi és moldvai csángó nyelvjárásokban). A magyar helyesírás első, 1832. évi kodifikálásakor mégis bekerült a szabályzatba – a korábban *ly*-ező északkeleti nyelvhasználatnak és írásos hagyománynak is köszönhetően. (A vele kapcsolatos mai helyesírási gondok oka az, hogy a magyar anyanyelvűek számára az *ly* betű mögött nincs jelentés-megkülönböztető beszédhang.) – A zárt *ě* (pl. *elég* ige, *élég* határozószó) esete fordított. Széles körben elterjedt volt a nyelvtörténet folyamán mindig, ma is az, hiszen a magyar anyanyelvűek többség használja. De mert annak idején nem vették be a helyesírásba (a nyelvi standardizálás folyamatában vezető szerepet játszó északkeleti írástudók nyelvében nem volt meg ez a beszédhang), nem állt és áll mögötte az írásbeliség támogató ereje. Ellenében hat azonban mindenekelőtt a 19. század végétől egyre nagyobb szerepet játszó, idővel egyre inkább egy *e*-ző központi beszélt nyelvi (a budapesti és környékbeli) változat presztízshatása. Mindezek együttes hatásaként a zárt *ě* visszaszorulóban van – széles körű elterjedtsége és jelentés-megkülönböztető szerepe, valamint regionális köznyelvi használata ellenére is. Például: (ők) *měntek* ige – (ti) *měntěk* ige – (én) *mentěk* ige – (ők) *mentek* melléknév, ti. ők mentesek vmitől). (Vö. BENKŐ 1953; E. ABAFFY 2003: 598, 711; GERSTNER 2013: 42.)

25. Mennyiben ismerhetjük meg a múltbeli beszélt nyelvi változásokat? Mivel nincsenek beszélt nyelvi felvételek a múltból, közvetlenül nem áll módunkban vizsgálni őket. A régi nyelvemlékek között is vannak azonban olyanok (például a jegyzőkönyvek, tanúvallomások, periratok, magánlevelek, korabeli nyelvi vonatkozású följegyzések), amelyek többé-kevésbé megbízható híradások e tekintetben. Másfelől nem indulhatunk ki abból, hogy a beszélt nyelv és az írott nyelv olyan távolságra kerültek volna egymástól, hogy az írott nyelvi emlékek alapján nem lehetne következtetni a beszélt nyelv milyenségére (mindenekelőtt nyelvtani tekintetben).

26. Egzakt nyelvváltozás-kutatások? Az 1950-es, 1960-as években több kutató tett kísérletet arra, hogy matematikai képletek alkalmazásával segítse elő a nyelvtörténeti vizsgálatokat. Ebben a szellemben készültek az említett években

efféle etimológiai képletek is. De ezeknek a „képleteknek semmi jelentősége nem lehet tulajdonítani az etimológia fejlődésében” (JOKI 1970: 9; kiemelés az eredetiben), illetőleg ezek „természetesen nem arra valók, hogy hozzásegítsenek bennünket ismeretlen eredetű szók etimonjának felderítéséhez” (KISS LAJOS 1976: 39). Az ún. egzakt nyelvváltozás-kutatásokon olyan történeti nyelvészetet értettek, amely a nyelvváltozás-jelenségek megfigyelhető szabályszerűségeit matematikailag megformált törvények segítségével magyarázza (BEST–KÖHLHASE 1983: 1). Fölmerült például a kérdés, hogy vajon leírható-e a nyelvi változások folyamata az f -görbével. „A nyelvi változások menete f -görbével írható le, azaz lassú kezdet, gyors felfutás, majd hosszan elnyúló végső szakasz jellemzi őket” (É. KISS 2013: 10). A nyelvi változások valóban hasonlóságot mutatnak a biológiából, a gazdaságtanból, az epidemiológiából vagy a szociológiából ismert növekedési görbével. Minthogy azonban ezek a görbék hitelesen csak a nyelvi változások lezajlása után rajzolhatók meg, csupán statisztikai valószínűséget kifejező mutatókként célszerű számolnunk velük (WEGERA 2013: 26; korai vizsgálatokra l. BEST–KÖHLHASE 1983: 91–118). Minthogy azonban „a nyelvi jelenségek változása általában” (É. KISS 2013: 73), s nem kivétel nélkül mutatja a szóban forgó pályáivet, „ezért az f -görbék meghosszabbításával [ti. a nyelvemléktelen kor nyelvi változásainak vizsgálata során] rekonstruált szerkezeteket független bizonyítékokkal is alá kell támasztanunk” (i. h.).

27. Kapcsolatban lehet a nyelvi változási folyamat általánosabb összefüggésekkel is? Igen, de persze csak áttételesen: az emberi léthez kötődő nyelv működésére jellemző megőrizve újítás és újítva megőrzés jelensége az emberi létmód révén így vagy úgy összefüggésben lehet az alkalmazkodásnak az élővilág egészére érvényes biológiai törvényével. Biológusok véleménye szerint a természetes kiválasztódás darwini elmélete újrafogalmazható az adaptív dinamika fogalmának a segítségével (BORHIDI 2009; l. még CSÁNYI 2006, PÁSZTOR 2009). Ezt az általános alkalmazkodási folyamatot mederben tartó mechanizmus a biológiából jól ismert, de más területeken is alkalmazott fogalom, a homeosztázis, a belső önszabályozás mechanizmusa (KISS 2011, 2012).

28. Európai vagy azzá vált nyelv a magyar? A kérdés kettős értelemben érthető, s azért szükséges föltennünk, mert nem ritka az olyan vélekedés, hogy egyrészt a magyar nyelv ázsiai eredetű, másrészt hogy az európai nyelvek többségéhez – korábbi állapotához képest – közelebbivé indoeurópai nyelvek hatására vált. A válasz: a magyar nyelv – ugor nyelvrokonaitól való elszakadása után – jött létre, s az ezt a nyelvet beszélő közösségnek a szálláshelye (az „öshaza”) az Uráltól nyugatra, tehát Európában volt. Ennek megfelelően a magyar nyelv kezdetől fogva európai. A kérdés másik értelmezésére válaszolva: különböző nyelvű népek érintkezése mindig nyelvi és kulturális kölcsönhatással jár. A finnugor nyelvű népek közül a magyar került a legtöbb idegen nyelvvel kapcsolatba, s ezt legnyilvánvalóbban és legnagyobb mértékben szókészlete, ti. a számos jövevény- és ide-

gen szó mutatja. Tipológiai tekintetben a magyar az agglutináló (ragasztó) nyelvekhez tartozik, s a szótőhöz ragasztott toldalékokkal, tehát többnyire szintetikus módon fejez ki olyan viszonylatokat, amelyeket más nyelvek más módon (*ház-am-ban* : angol *in my house*, német *in meinem Haus*). A szintetikus megoldások mellett azonban vannak a magyarban analitikus jelenségek is (a régi nyelvből: *ad vala*, adott *vala*, a maiból: láttam *volna*, jönni *fogok*, vagy a gazdag névutórendszer: ennek *érdekében*), tipológiai tekintetben tehát a magyar nem tisztán egyik vagy másik. Történetileg nézve azonban az analitikus jelenségek bizonyos fokú térnyerése figyelhető meg. „A magyar nyelv – tipológiailag tekintve – „európai” nyelv, amely nem különbözik sokkal jobban a többi európai nyelvtől, mint azok bármelyike a legtöbbitől. Ez egyrészt az indogermán nyelvek, másrészt az uráli (finnugor) nyelvek tipológiájával magyarázható, amely nyelvek tipológiailag ugyan eltérők, de számos tekintetben hasonlóak is. Ez a körülmény elősegíthette a konvergens változásokat is. A magyar nyelv viszonylag jelentéktelen tipológiai újításait esetleg a szomszédos indogermán nyelvek is befolyásolhatták (ami igen nehezen bizonyítható állítás), alapvetően azonban saját, magyar talajon keletkeztek. Ugyanez vonatkoztatható [...] a finnre és az észtre is” (HONTI 2000: 298).

29. Valóban vele születik az emberrel az egyetemes nyelvtan? A generatív felfogás szerint igen. (Megjegyzés: az egyetemes nyelvtan vagy univerzális grammatika nem azonos valamely szigorú értelemben vett szabályokat tartalmazó nyelvtannal, hanem csupán elveket és korlátokat tartalmazó „grammatika”). A kognitív felfogás viszont nem tartja elfogadhatónak az innáta-elméletet. Hanem abból indul ki, hogy ami velünk születik, az azon biológiai képességünk, hogy környezeti hatásra meg tudjuk szerezni – s nem készen kapjuk – a nyelvi tudást. „[A] nyelvi tudás mint struktúra a nyelvelsajátítás eredménye. Az elsajátított struktúra nem tekinthető kész, zárt rendszernek, legfőljebb valamely idealizációban” (TOLCSVAI NAGY 2013: 51). Ez utóbbi szemlélet eleve lehetetlenné teszi a nyelvi struktúra egyoldalú abszolutizálását, a mereven nem kategorizálható, átmeneti, közbülső, csírázó vagy megkövült jelenségek figyelmen kívül hagyását (PÉTER 2011: 395).

30. Kizárólagosan a nyelvelsajátítás időszakára korlátozódik a nyelvi rendszer változása? Nem. A nyelvi rendszer és a nyelvhasználat ugyanis egymással szervesen összefüggő kölcsönös viszonyban él, s mivel a nyelvhasználatot folyamatosan befolyásolják az állandóan változó környezeti és emberi tényezők, a nyelvhasználatnak ez a dinamikus létmódja a nyelvi rendszer változását felnőtt korúak nyelvhasználatában is lehetővé teheti (különös tekintettel a felnőttkori nyelvi kontaktusokra).